

Měřínský, Zdeněk; Zumpfe, Eva

Kachle malého formátu z Jihlavy a hradu Rokštejna a jejich ikonografie

Archaeologia historica. 1996, vol. 21, iss. [1], pp. 499-503

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140217>

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Kachle malého formátu z Jihlavy a hradu Rokštejna a jejich ikonografie

ZDENĚK MĚŘÍNSKÝ – EVA ZUMPFE

Již před dvěma roky na konferenci v Luhačovicích jsme se zmiňovali o nálezích kachlů malého formátu z Rokštejna a jejich paralelám k nejnovějším nálezům kachlů s čelní vyhrňvací stěnou malého formátu v Jihlavě. Z Rokštejna pochází prozatím pouze zlomkový materiál. Největší kus (obr. 1), který má rekonstruovatelný rozměr 15,3×15,3 cm, je dochován zhruba ze dvou třetin, čelní stěna nese reliéfní heraldický motiv českého korunovaného dvouocasého lva krácejícího vpravo, a to patrně nepochopením výrobce a jeho zobrazáním čelního reliéfního motivu na matici k výrobě kachle v pozitivu. Kachel je opatřen žlutozelenou polevou (Měřínský–Plaček 1989, 28, obr. 19 na s. 69; Měřínský 1990, obr. 7:1 na s. 30). Další kachle byly zachyceny pouze v menších zlomcích. Nicméně se mezi nimi vyskytuje shodně koncipovaný heraldický motiv s největší pravděpodobností moravské orlice, kterou byla opatřena i rokštejnská dlažba (Měřínský–Plaček 1989, obr. 19 na s. 69; Měřínský 1990, obr. 7:2 na s. 30), a co je ještě pozoruhodnější, podařilo se zachytit i zlomky prořezávaných polévaných kachlů (obr. 2) s motivy gotických kružeb (Měřínský 1993, 86), jaké známe z předhusitského období např. z biskupského hradu Melice (Michna 1981, 334–335).

Chronologické zařazení kachlů i keramické reliéfní dlažby patří druhé stavební fázi hradu spojované s přestavbou markraběte Jana Jindřicha po roce 1360 (II. fáze 1360–1400). Jelikož po smrti markraběte Jana Jindřicha v roce 1375 a prvním střetnutí mezi Joštem a Prokopem o dědictví nebyly již vhodné podmínky pro vybavení hradu tímto luxusním otopným zařízením, je nutno uvažovat o datování rokštejnských kachlů do šedesátých až sedmdesátých let 14. století (Měřínský–Plaček 1989, 6–8, 20–23, 28–29).

Při záchranném výzkumu odpadní jímky v Dominikánské ulici v Jihlavě v letech 1990–1991 zde byly nalezeny dva kachle s čelní vyhrňvací stěnou malého formátu o rozměrech zhruba 15,1×15,1 cm. Datování této jímky není prozatím možno přesněji či úžeji časově ohraničit, rozhodně však její obsah náleží předhusitskému a husitskému období, rámcově 2. polovině 14. až 1. čtvrtině či třetině 15. století (Měřínský 1992, 167–168). Kachle jsou bez polevy, povrch redukčně černě vypálen. Kratší komora má kruhové ústí. Na jedné kachli nese čelní vyhrňvací stěna komory ve štítě tvarově shodném s rokštejnským exemplářem motiv baziliška (obr. 3). Druhý exemplář má čelní plochu opatřenou motivem vlka či lišky kázající ptákům, patrně husám nebo jeřábům (obr. 4). Co je pozoruhodné, kromě shody tvaru štítu na kachli s baziliškem z Jihlavy s rokštejnskými exempláři, se nápadně tyto doklady shodují i výzdobnými prvky drobných lístečků v rozích u exempláře s baziliškem z Jihlavy a zlomkem rokštejnského kachle s orlicí.

Komorové kachle tohoto typu s malou čelní vyhrňvací stěnou jsou všeobecně datovány do předhusitského období, v našem případě ještě do pokročilé 2. poloviny 14. věku (Smetánka 1983a, 145–151; srov. Měřínský 1992, 167–168). Tomuto datování odpovídá i tvar štítu na němž je umístěn bazilišek a shodný štít u rokštejnského kachle se lvem (srov. Richterová 1983, 161–162, zvl. obr. 9:2 a 10:1). Rozdílly jsou ve stupni kvality provedení a hlavně v motivech, což vyjadřuje odlišné sociální prostředí i myšlenkovou orientaci objednavatelů. V měšťanském prostředí je to jednodušší nepolévané provedení odrážející již náměty přicházející krize feudální společnosti – zobrazení bajek. Objevuje se zde motiv vlka falešného mnicha, kazatele a proroka svádějícího boží stádo či klamaný věřící lid

Obr. 1. Komorový kachel s malou čelní vyhřívací stěnou a heraldickým motivem lva z Rokštejna.

Obr. 2. Zlomek prořezávaného kachle z Rokštejna.

0 3 cm

symbolizovaný drůbeží (Smetánka 1983, 322–323) a zlo symbolizované baziliškem, neboť ten jako démonické zvíře spojující v sobě kohouta a jedovatého hada byl symbolem smrti a ďábla (srov. např. White 1954, 168, Realexikon 1937, Sp. 1488–1492; Lexikon 1994, 251–254; Blaschitz 1995, 61; k dokladům na dlažkách s lit. a nálezy kachlů ze sev. Německa, Lužice, Slezska a Nassau srov. Landgraf 1993, Bd. 1, 222, Bd. 2, 139). Rokštejské kachle pak bezesporu symbolizují osobnost objednavatele, jeho postavení jako moravského markraběte a člena vládnoucí dynastie. To se odráží i v kvalitě technologie provedení a výtvarném ztvárnění zejména v kombinaci s prořezávanými komorovými kachli vysoké úrovně.

Otázkou zůstává provenience rokštejských i jihlavských exemplářů. Vezmeme-li však v úvahu důležitost Jihlavy jako hospodářského centra celé oblasti a jeho ekonomický potenciál, lze hypoteticky předpokládat jejich výrobu právě zde (srov. naposledy Měřínský–Zumpfe 1994, 407–411). Při této příležitosti lze upozornit na širší souvislosti a návaz-

Obr. 3. Komerový kachel s malou čelní vyhřívací stěnou nesoucí motiv baziliška z Jihlavy, Dominikánské ulice.

Obr. 4. Komerový kachel s malou čelní vyhřívací stěnou nesoucí motiv vlka jako falešného mnicha kázajícího husám nebo jeřábům Jihlavy, Dominikánské ulice.

0 3 cm

0 3 cm

nosti postižitelné v prořezávaných exemplářích z Rokštejna. U dokladů z Melic rámcově vročených do doby olomouckého episkopátu Václava Králka z Buřenic (1412–1416) upozornil P. J. Michna (1981, 353–357) na možné souvislosti k pražské dvorské stavební huti doby Václava IV.

Tento průnik parléřovského okruhu či dílen dalších uměleckých řemesel s vazbou na stavitelskou huť pražské katedrály doby Václava IV. je postižitelný i v Jihlavě a to v architektuře i dalším výtvarném projevu právě z doby poslední čtvrtiny 14. století (srov. na-

posledy např. Kroupa 1991, 41–43). Byl bezesporu i vyjádřením hospodářského potenciálu města, jeho síly, sebevědomí měšťanů a v neposlední řadě i výhodné polohy na moravsko-české hranici v místech kudy procházela dálková komunikace spojující Prahu, tehdy residenční město panovníka středověké Říše s Vídní a vůbec celou podunajskou oblast (Měřínský–Zumpfe 1994, 410–411).

Literatura

- BLASCHITZ, G., 1995: Figural verzierte Bodenfliesen aus der Zeit um 1300. In: Archäologie Österreichs, Sonderausgabe 1995. Perspektiven zum Werdegang von Krems und Stein (Hrsg. von A. Krenn-Leeb), 57–63.
- KROUPA, J., 1991: Umělecký obraz Jihlavy v době kompakát. In: Sborník příspěvků k 555. výročí vyhlášení basiléjských kompakát v Jihlavě, 37–46, Brno–Jihlava.
- LANDGRAF, E., 1993: Ornamentierte Bodenfliesen des Mittelalters in Süd- und Westdeutschland 1150–1550. Bd. 1–3. Kommissionsverlag Konrad Theiss Verlag, Stuttgart.
- LEXIKON, 1994: Lexikon der christlichen Ikonographie, erster Band. Allgemeine Ikonographie A bis Ezechiel. Herder, Rom–Freiburg–Basel–Wien.
- MĚŘÍNSKÝ, Z., 1990: Provoz a vybavení domácnosti ve vyšším sociálním prostředí (měšťanstvo a šlechta) na základě pramenů archeologických, AH 15, 1990, 19–42.
- 1992: Výsledky záchranného archeologického výzkumu na staveništi Horáckého divadla v Jihlavě (1990–1991), VSV, Oddíl věd společenských VIII, 163–171.
- 1993: Die archäologische Erforschung der Burg Rokštejn im Jahre 1989 (Kat. Geb. Panská Lhota, Bez. Jihlava), PV 1989, 85–86. Brno.
- MĚŘÍNSKÝ, Z.–PLÁČEK, M., 1989: Rokštejn, středověký hrad na Jihlavsku (jeho dějiny, stavební vývoj a výsledky archeologického výzkumu 1981–1989), Brno–Brtnice.
- MĚŘÍNSKÝ, Z.–ZUMPFE, E., 1994: Keramika z hradu Rokštejna (okr. Jihlava) a její vztahy k jihlavské a dolnorakouské keramice, AH 19, 407–413.
- MICHNA, P. J., 1981: Gotická kachlová kamna z hradu Melic na Vyškovsku. Pokus o rekonstrukci, AH 6, 333–360.
- REALLEXIKON 1937: Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte, hrsg. von O. Schmitt, E. Gall, L. Heydenreich, H. M. Frh. von Erfa und K. -A. Wirth, Bd. 1–7. Stuttgart 1937–1981.
- RICHTEROVÁ, J., 1983: Orlice jako chronologický motiv kachlového reliéfu, AH 8, 155–165.
- SMETÁNKA, Z., 1983: Ad lupum predicantem. Reliéf pozdně gotického kachle jako historický pramen, AR XXXV, 316–326.
- 1983a: K počátkům výroby komorových kachlů v Čechách, AH 8, 1983, 145–154.
- WHITE, T. H., 1954: The Book of Beasts. London.

Zusammenfassung

Kleinformatige Ofenkacheln aus Iglau (Jihlava) und der Burg Rokštejn (Bez. Jihlava) und ihre Ikonographie

Sowohl aus der Burg Rokštejn (Bez. Jihlava) als auch aus Jihlava selbst stammen Funde von kleinformatigen Ofenkacheln, die bei Ausgrabungen in den letzten Jahren geborgen werden konnten. Diese Art der Kacheln kommt im mährischen Raum eher selten vor.

Die bisherigen Funde von Ofenkacheln des kleinen Formats aus der Burg Rokštejn bestehen leider nur aus Bruchstücken des Materials. Das größte erhaltene Stück, aus dem die ganze Kachel rekonstruiert werden konnte, beträgt zwei Drittel des gesamten Formats. An der Stirnwand der Kammer befindet sich ein heraldisches Reliefmotiv mit dem zweischwänzigen böhmischen Löwen im Wappen. Die Kachel ist gelbgrün glasiert. Weitere Ofenkacheln konnten leider nur in kleinsten Bruchstücken geborgen werden, doch auch auf einem dieser Stücke ist ein heraldisches Relief erkennbar, höchstwahrscheinlich der mährische Adler. Dieses Motiv kennen wir auch von den Bodenfliesen, die in Rokštejn gefunden wurden.

Ein bemerkenswerter Fund ist außerdem eine glasierte Kachel, deren Stirnseite eine durchbrochene Verzierung in Form eines gotischen Kirchenfensters trägt. Analogien hiezu sind uns aus vorhussitischer Zeit, wie z. B. aus der Bischofsburg Melice, bekannt.

Chronologisch sind die kleinformatigen Kacheln und keramischen Fliesen in die zweite Bauphase der Burg, in Verbindung mit dem Umbau durch Jan Jindřich nach dem Jahre 1360 (die gesamte zweite Phase dauerte von 1360 bis 1400) zu stellen. Da jedoch nach dem Tode Jan Jindřichs im Jahre 1375, bedingt durch langwierige Erbstreitigkeiten seiner Söhne Jošt und Prokop, die Bedingungen für eine luxuriöse Ausstattung der Burg, zu der wir auch diese Kachelöfen zählen können, bereits äußerst ungünstig waren, können wir daher deren Entstehung in die 60iger und 70iger Jahre des 14. Jahrhunderts datieren.

In Iglau wurden in den Jahren 1990 und 1991 anlässlich einer Notgrabung in der Dominikanergasse in einer Abfallgrube ebenfalls kleinformatige Ofenkacheln gefunden. Die genaue Datierung dieser Abfallgrube steht noch aus, da noch nicht das gesamte Material analysiert werden konnte. Es kann aber jetzt schon eine zeitliche Eingrenzung in die vorhussitische Zeit, also in die zweite Hälfte des 14. und in das erste Drittel des 15. Jahrhunderts vorgenommen werden. Diese Kacheln sind unglasiert und wurden reduziert schwarz gebrannt. Auf einem dieser Stücke ist an der Stirnwand der Kammer ein Relief in Form eines Schildes, das im Detail jenem Schild auf der Kachel mit dem böhmischen Löwen aus Rokštejn gleicht, das Motiv im Schild ist jedoch ein Basilisk. Auffallend bei dieser Kachel ist weiter, daß das Blätterdekor in den Ecken mit jenem auf der Kachel mit dem mährischen Adler aus Rokštejn übereinstimmt. Ein zweites Exemplar aus Iglau zeigt an der Stirnwand eine Allegorie oder Szene aus einer Fabel – ein Wolf im Mönchsgewand predigt zu Gänsen oder Kranichen. Auf dem Rücken trägt er eine Butte, in der er ein Opfer bereits gefangen hält.

Der Unterschied zwischen den kleinformatigen als auch den übrigen aus Rokštejn und jenen aus Iglau liegt in ihrer Qualität, in der Technologie der Herstellung, aber hauptsächlich jedoch in den Motiven. Dies läßt darauf schließen, daß die Kacheln aus Rokštejn bzw. jene aus Iglau für unterschiedliche soziale Schichten mit einer ebenfalls unterschiedlichen geistigen Orientierung hergestellt wurden.

Für die bürgerlichen Kreise in Iglau wurden einfache, unglasierte Kacheln erzeugt. Die Thematik ihrer Verzierung stellt schon eine Reflexion der künftigen Krise der Feudalgesellschaft dar. Man bediente sich hiezu verschiedener Allegorien bzw. Fabeln, wie z. B. der des Wolfes, der als falscher Prediger und Prophet die Herde Gottes, die Gläubigen, symbolisiert durch Gänse oder Kraniche, weg vom rechten Glauben führt. Die Darstellung des Basilisken jedoch stellt ein Symbol des Bösen im Allgemeinen dar.

Die Kacheln in Rokštejn hingegen spiegeln die Persönlichkeit des Bestellers und seine hohe Stellung als mährischer Markgraf und Mitglied der luxemburgischen Herrscherdynastie wieder. Dies drückt sich in der besseren Technologie und Qualität, wie auch in der künstlerischen Gestaltung aus. Es herrschen heraldische Motive vor und besonders die Kachel mit gotischen Kirchenfenstermotiv, eine Widerspiegelung der gotischen Architektur, zeugt von hohem künstlerischem Empfinden und großer Handwerkskunst.

Zum Schluß wäre noch die Frage der Provenienz der Kacheln aus Rokštejn und Iglau zu klären. Da wir jedoch wissen, daß Iglau zu dieser Zeit ein wirtschaftliches Zentrum des gesamten Raumes darstellte und große Hafnerwerkstätten besaß, können wir mit Sicherheit annehmen, daß, wenn wir die Parallelen der Kacheln aus Rokštejn und Iglau betrachten, diese ihren gemeinsamen Ursprung in einer dieser Hafnerwerkstätten haben.

Abbildungen:

1. Blattkachel mit kleinformatiger Heiz-Stirnwand mit heraldischen Löwen aus Rokštejn.
2. Bruchstück aus der Vorderwand der durchbrochenen Kachel aus Rokštejn.
3. Blattkachel mit kleinformatiger Heiz-Stirnwand mit der Darstellung eines Basilisken aus Jihlava (Iglau), Dominikanergasse.
4. Blattkachel mit kleinformatiger Heiz-Stirnwand mit der Darstellung eines Wolfes im Mönchsgewand, zu Gänsen oder Kranichen predigend, aus Jihlava (Iglau), Dominikanergasse.

